

Viktorija Vaitkevičiūtė

Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka

„Įvaizdinti“ pavyzdžiai LDK Baroko katalikų pamoksluose

Straipsnio objektas yra gausiai Baroko pamoksluose naudoti įvairūs pavyzdžiai kaip savotiškos emblemos be trečiojo komponento – vaizdo, kuriuos pamokslininkai pasitelkia siekdami labiau paveikti bei įtikinti adresatą. Šie pavyzdžiai aptariami tematiškai, daugiausia dėmesį telkiant į dorybingumą bei gyvenimo laikinumą. Jų analizė atskleidžia pamokslininkų kuriamą pamaldaus žmogaus paveikslą – kaip tam tikrą socialinę tapatybę, elgesio modelį.

Raktažodžiai: Barokas, pamokslai, retorika, pavyzdžiai, emblema, vaizdas.

Baroko retorikos akcentų perkėlimas nuo *docere* (mokyti) prie *delectare* (džiuginti) ir *movere* (jaudinti) funkcijų turėjo įtakos pamokslo struktūrai, pasitelkiamiems vaizdiniais, naudojamoms stilistinėms figūroms. Esminis barokinės estetikos bruožas – adresatą paveikti ne argumentais, o vaizdais, apeliuoti daugiau į jausmus negu protą – lėmė, kad XVII a. katalikų pamokslai tapo savotiškais vaizdų rinkiniais. Hannos Dziechcińskiej teigimu, daugelyje pamokslų „vaizdo“ motyvas pasirodo kaip geriausias kalbinių įrodinėjimo šaltinių¹. Jėzuitas Žygimantas Liauksminas (1596/1597–1670) savo retorikoje *Oratorinė praktika ir retorikos meno taisyklės* (*Praxis oratoria sive praecepta artis thetoricae*, Braunsbergae, 1648) būtent kalbėjimą vaizdais vertina kaip garsių oratorių savybę², o aptardamas vidines žmonių savybes, šalia muzikinės, skiria ir vaizdinę savybę, „pasireiškiančią tada, kai nesunkiai atkuria tarsi gyvą paveikslą to, kas nusakoma žodžiais“³. Jė-

¹ H. Dziechcińska, *Kultura literacka w Polsce XVI i XVII wieku*: Zagadnienia wybrane, Warszawa, 1994, s. 80.

² Ž. Liauksminas, *Oratorinė praktika ir retorikos meno taisyklės* = *Praxis oratoria sive praecepta artis rhetoricae*, iš lotynų k. vertė E. Ulčinaitė, Idem, *Rinktiniai raštai = Opera selecta*, sud. B. Genzelis, Vilnius, 2004, p. 215–217.

³ Ibid., p. 209.

zuitas Motiejus Kazimieras Sarbievijus (1595–1640) savo poetikoje *Apie tobulą poeziją* (*De perfecta poesi*) taip pat skyrė dėmesio vaizdui. Formuluodamas poezijos apibrėžimą, jis poeziją lygino su paveikslu – Baroko epochoje buvo itin mėgtas Horacijaus posakis *ut pictura poesis erit* („te poezija bus kaip paveikslas“)⁴. Baroko epochoje atsiradusi koncepto teorija⁵ (būtent Sarbievijus buvo jos kūrėjas Lietuvoje), pasak literatūrologės Onos Daukšienės, „tikėtų apibūdinti barokinei žodžio ir vaizdo sintezei, ženklinančiai barokinę mąstyseną ir tame amžiuje besireiškusiai įvairiopaais pavidalais“⁶.

Pamokslų „vaizdiškumą“ kūrė pamokslininkų gausiai naudoti pavyzdžiai (*exempla*), pasitelkti daugiausia iš Šv. Rašto ir Antikos autorių veikalų: „[d]ažniausiai pasitaikančios ir ypač mėgstamos senųjų autorių formos buvo pavyzdžiai (*exempla*), simboliai, sentencijos arba citatos iš antikinių autorių veikalų“⁷. Pavyzdžius labai mėgo protestantų teologai ir pamokslininkai, o po visuotinio Tridento Susirinkimo juos įteisino ir katalikai (svarbiausi propaguotojai buvo jėzuitai). Pavyzdys dažniausiai suvoktas kaip trumpas moralizuojantis pasakojimas, naudojamas homiletikoje ir didaktinėje literatūroje⁸. Pamoksluose pavyzdžiai paplito

⁴ O. Daukšienė, „Discors concordia“ XVII a. jėzuitų kūryboje: teorinės prielaidos ir raiška, *Literatūra*, 2006, Nr. 48 (7), p. 58; taip pat J. Bolewski SJ, *Nascitur una... discors concordia: Aspekty teologiczne twórczości Sarbiewskiego*, *Nauka z poezji Macieja Kazimiera Sarbiewskiego*, Warszawa, 1995, s. 90.

⁵ Plačiau apie šią teoriją taip pat žr. E. Ulčinaitė, Koncepto teorija XVII a. retorikos moksle, *Literatūra*, 1992, Nr. 34 (3), p. 13–20; Ž. Nedzinskaitė, M. K. Sarbievijaus *De acuto et arguto* sklaida ir interpretacijos XVII–XVIII amžiaus rankraštiniuose mokykliniuose poetikos ir retorikos kursuose, *Senoji Lietuvos literatūra*, 2007, kn. 23, p. 43–80.

⁶ O. Daukšienė, op. cit., p. 57. Literatūrologas Sigitas Narbutas šią teoriją tapatina su emblema: „Jo [t. y. Sarbievijaus] suformuluotas naujojo stiliaus apibūdinimas [...] veikiai tapo tarsi barokinės retorikos emblema“; žr. S. Narbutas, Lietuviškoji raštija, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: Tyrinėjimai ir vaizdai*, sud. V. Ališauskas, L. Jovaiša, M. Paknys, R. Petrauskas, E. Raila, Vilnius, 2001, p. 287–288.

⁷ T. Bienkowski, Antyk – Biblia – literatura: Antyczne i biblijne inspiracje oraz symbole, *Problemy literatury staropolskiej*, (Seria pierwsza), praca zbiorowa pod red. J. Pelca, Wrocław [i in.], 1972, s. 309.

⁸ Žr. T. Szostek, *Exemplum w polskim Średniowieczu*, Warszawa, 1997, s. 7–17. Įvairūs *exemplum* apibūdinimai pateikti ir H. Lausbergo veikale *Handbuch der literarischen Rhetorik* (Stuttgart, 1990, §410–426).

jau XII a., taip pat jie buvo įtraukiami į pamokslininkystės vadovėlius *artes praedicandi*. Trumpų pasakojimų įterpimas į pamokslus buvo vienas būdų suprantamiau pateikti pamokslininkų teiginius. Svarbiausias pavyzdžių tikslas buvo mokyti: „*Exempla* įsiterpia į pamokymą, kurį pamokslininkas skiria nusidėjėliui“⁹. Vis dėlto svarbus buvo, kaip įprasta Baroko kultūroje, ir emocinis adresato poveikis¹⁰.

Baroko epochoje aktualizuojama ir emblema¹¹. Pamoksluose pateikti pavyzdžiai dažnai yra savotiškos emblemos be trečiojo komponento – vaizdo (jis turimas omenyje). Pasak literatūros istorikės Eglės Patiejūnienės, XVI–XVII a. emblemų kūrėjams dažnai leliamą reikšmę turėjo ne pojūčiais suvokiami „paveikslėliai“, o vaizdiniai, „glūdinčios sieloje“, todėl „esama daugybės emblemų, kuriose trūkstamą atvaizdą pakeičia jo aprašymas arba paprastas pavadinimas“¹².

Straipsnyje, daugiausia remiantis lenkiškais katalikų laidotuvių pamokslais, pavyzdžiai aptariami tematiškai – jais pamokslininkai skleidžia ypatingą tikinčiojo dorybingumą, gyvenimo laikinumą ir neišvengiamą mirties atėjimą. Pamoksluose pateikiamus *exempla* sąlygiškai galima grupuoti į embleminius ir su herbais siejamus pavyzdžius. Jų analizė atskleidžia pamokslininkų kuriamą pamaldaus žmogaus paveikslą – kaip tam tikrą socialinę tapatybę, elgesio modelį¹³.

Lietuviškuose Mikalojaus Daukšos (1527/1538–1613), Konstantino Sirvydo (1578/1581–1631) ir lenkiškuose Petro Skargos (Piotr Skarga, 1563–1612) sekmadienio ir švenčių pamoksluose reta konkrečių pavyzdžių – vyrauja alegorijos ir metaforos. Daugiausia pateikiami Šv. Rašto pavyzdžiai. Tam turi įtakos ir pamokslų rūšis, adresatas. Kita vertus, dau-

⁹ J. le Goff, *Viduramžių vaizduotė*: Esė, iš prancūzų k. vertė D. Bučiūtė, Vilnius, 2003, p. 134.

¹⁰ Žr. M. Adamczyk, *Egzemplum, Słownik literatury staropolskiej*, Wrocław [i in.], 1998, s. 186; taip pat žr. T. Bienkowski, op. cit., s. 309.

¹¹ Plačiau apie emblemas XVII a. žr. J. Liškevičienė, *Mundus emblematum: XVII a. Vilniaus spaudinių iliustracijos*, Vilnius, 2005; taip pat E. Patiejūnienė, *Brevitas ornata: Mažosios literatūros formos XVI–XVII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaudiniuose*, Vilnius, 1998.

¹² E. Patiejūnienė, op. cit., p. 69. „Sieloje glūdinčių vaizdinių“ sąvoką autorė perėmė iš italų literato Filippo Picinelli veikalų *Simbolikos pasaulis* (*Mundus symbolicus*, Köln, 1694, p. [1]).

¹³ Plačiau apie žmogaus tapatybę Baroko epochoje žr. V. Vaitkevičiūtė, Pamaldus pilietis LDK Baroko laidotuvių pamoksluose, *Literatūra*, 2006, Nr. 48 (7), p. 82–101.

gelis įdomių Sirvydo palyginimų, alegorijų ypač žadina adresato vaizduotę: pavyzdžiui, nuodėmių įvardijimas žvėrių vardais, marių, virvių vaizdinių aiškinimas¹⁴.

Embleminiai pavyzdžiai

Baroko laidotuvių pamokslai dažnai vadinami embleminiais pamokslais. Tam įtakos turėjo tuo metu aktuali koncepto teorija. Lenkų literatūrologė Dobrosława Platt kalba apie XVII a. trečiame dešimtmetyje pastebimą embleminių pamokslų kaitą: „juose ne tik metafora, bet ir alegorija tampa pagrindine viso teksto figūra. Konceptas, arba idėja, išnirę tuometinės tradicijos fone, „paslėpto panašumo tarp nepanašių dalykų“¹⁵ suradimas tampa embleminių pamokslų esme“¹⁶. Geriausias to pavyzdys – lenkiškas Sarbievijaus pamokslas *Maršalkos lazda* (*Laska marszałkowska*), sukurtas Jono Stanislovo Sapiegos laidotuvėms¹⁷. Pasak Skirmantės Šarkauskienės, šiame pamoksle „[i]tin ryški emblemos žanro įtaka [...]“. Pavadinimą, kuris implikuoja konkretų atvaizdą, galime traktuoti kaip emblemos ikoną. Pamoksle, tarsi embleminėje subskripcijoje, lazdos įvaizdžiui suteikiama daugybė alegorinių prasmų“¹⁸.

XVII a. populiariausi emblemų rinkiniai, kuriais naudojosi pamokslininkai, pateikdami įvairius pavyzdžius, pasak menotyrininkės Jolitos Liškevičienės, buvo italų dailininko ir rašytojo Cesare' s Ripos (apie 1560 –

¹⁴ Žr. Šyrwids, *Punktay sakimu* (*Punkty kazań*), Teil I: 1629, Teil II: 1644, litauisch und polnisch mit kurzen grammatischer Einleitung, hrsg. von Dr. F. Specht, Göttingen, 1929, d. I, p. 269–271, 273–274; d. II, p. 157.

¹⁵ Čia Platt cituoja iš: J. Sokolowska, *Spory o barok w poszukiwaniu modelu epoki*, Warszawa, 1971, s. 253.

¹⁶ D. Platt, *Kazania pogrzebowe z przełomu XVI i XVII wieku: Z dziejów prozy staropolskiej*, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1992, s. 168.

¹⁷ M. K. Sarbiewski, *Laska marszałkowska na pogrzebie Jaśnie Wielmożnego Pana Iego Mł P. Iana Stanisława Sapiehi marszałka wielkiego W. X. L., Słonimskiego, Błudzińskiego, Markowskiego, &c. &c. starosty*, w Wilnie w kościele S. Michała panien zakonnych S. Klary fundowanem y nadanem, od Leona Sapiehi wojewody Wileńskiego, hetmana wielkiego Wielk. X. Litewskiego wystawiona przez x. Macieja Kazimierza Sarbiewskiego Societatis Iesu, Vilnae: Typis Academiae Societatis Iesu, [1635].

¹⁸ S. Šarkauskienė, Motiejus Kazimieras Sarbievijus ir baroko emblema, *Respectus philologicus*, 2006, Nr. 10 (15), p. 98.

apie 1625) *Ikonologija* (*Iconologia*, 1613), italų humanisto Piero Valeriano (1477–1560) *Hieroglifika* (*Hieroglyphica*, 1556), italų literato Filippo Picinello (1604–1678) *Simbolikos pasaulis* (*Mondo simbolico*, 1653), minėtinas ir italų poeto bei emblemų kūrėjo Andrea Alciati (1492–1550) emblemų rinkinys.

Laidotuvių pamoksluose nors ir retai, bet nurodomos konkrečios emblemos. Bernardinas Eleuterijus Zielejevičius (Elewthery Zielejewicz, 1610 – po 1680) pasitelkia alegorinę „užmirštos tėvynės“ vaizdinį iš Alciati emblemų rinkinio¹⁹: vaizduojama moteris,

kuriai vietoj rankos pirštų yra šakos su obuoliais, vietoj plaukų – tokios pat šakos, o prie jos kojų gulėjo kareiviai su tokiu užrašu: *oblivio Patriae* („tėvynės užmiršimas“). Ta moteris reiškė motiną tėvynę, šakos su obuoliais vietoj rankos pirštų ir vietoj plaukų ant galvos reiškė Respublikos gerovę, o gulintys ir valgantys obuolį kareiviai buvo tarsi tie Ulišo kareiviai, kurie susivilioję jį užkariautos vienos šalies turtais užmiršo savo tėvynę Itakę ir nenorėjo į ją sugrįžti.²⁰ (1 pav.)

1. *Užmiršta tėvynė*. Iliustracija iš Andrea Alciati knygos *Omnia emblemata* (Antverpiæ, 1577)

Pamokslininkas šia emblema atkreipia dėmesį į tuometinį nuniokotą kraštą, kuriame užmiršta tėvynės meilė.

Dažnai pamokslininkai, pasitikėdami savo adresato išsilavinimu, pasitelkia tik emblemos inskripciją be jos aprašymo. „Baisiausia mirtis, kai ji ateina vidury gyvenimo, patį vidurdienį, kai daugiausia laimės, įsmeigia į žemę savo kauptuką ir saulės bėgimui *a non*

¹⁹ Remtasi A. Alciati, *Omnia emblemata*, Antverpiæ, 1577, p. 387, Nr. 114.

²⁰ E. Zielejewicz, *Wojna z słońcem świętej pamięci Jego Mości Pana Krzysztofa Odachowskiego, ciwuna Berzynianskiego, rothmistrza I. K. M. od synow matki swej zabitego*, na kazaniu pogrzebowym w kościele Oycow Bernardynow Citowianskim roku Panskiego 1663 dnia 13. Febr. przez o. Elewtherego Zieleiewicza, ord. Min. obser. kaznodzieie generalnego, kustosza Nieświeskiego produkowana, [Wilno?: s. n., 1663], l. C+r.

plus ultra („toliau nebėra kur“) nustato terminą neleidama iki vakaro nulėkti, įsako baigti dieną pačiame vidurdienyje²¹, – apgailestauja unitas Aleksas Dubavičius (Aleksy Dubowicz, m. 1652), sakęs pamokslą mirus Teofilui Triznai. „Verta Jonui Karoliui Chodkevičiui užrašyti *non plus ultra*, puošiančiam Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę šalyje prie Sarmatijos Belorofonto, aukščiau nužengti negalėjo, tik iki dangaus, kurį tikrai pelnė maldingu gyvenimu ir didžiomis dorybėmis“²², – teigia bernardiną Augustinas Vitunskis (Augustyn Wituński, m. 1654). Pasak Liškevičienės, posakis *Non plus ultra* yra populiarios to meto emblemos inskripcija: „Jis yra kilęs iš graikų mito apie Heraklį. Dvi kolonos, vadinamieji Heraklio stulpai, žymi sąsiaurį tarp Europos ir Afrikos (Gibraltarą), Antikos laikais žinomą pasaulio kraštą, už kurio „nieko daugiau nėra““²³.

Dorybingumas

Pamoksluose, ypač laidotuvių, didžiausias dėmesys skiriamas būtent dorybėms, nes, kaip teigia lietuvių pamokslininkas Liaukšminas, juo jų daugiau, juo didesnė Dievo malonė ir laimė²⁴. Dorybė, *virtus*, Baroko epochoje, kitaip negu Antikoje, suvokiama ne kaip tikslas, o kaip priemonė pasiekti Dievą²⁵. Ji yra praradusi renesansiškąjį šaunumą – susitelkiama į krikščionišką dorą, pamaldumą.

²¹ A. Dubowicz, *Kazanie na pogrzebie Jaśnie Wielmożnego Je^o Mości Pana P. Theophila Tryzny, wojewody Brzeskiego Wołkowiekiego, Błudnieńskiego &c. starosty*, miane w cerkwi Bytenskiey zakonu S. Bazilego dnia Februarij roku 1645 przez X. Alexego Dubowicza, archimandritę Wileńskiego zakonu S. Bazilego, [Wilno]: W drukarni tegoż monastera, [1645], l. 2v.

²² A. Wituński, *Gryf Chodkiewiczowski w smierci iasnie wielmożnego pana iego mości p. Krzysztopha Chodkiewicza, wojewody Wileńskiego [...]*, w dzień pogrzebu w kościele katedralnym Wileńskim w kazaniu representowany przez w. oycą Augustyna Wituńskiego Zakonu Franciszka S. Bernardynow mianowego prowinciey Polskiej oycą custorza y gwardiana na ten czas Wileńskiego dnia 5. Novembra anno 1652, Vilnae: Typis Academ. Societatis Iesu, [1652], l. E²r.

²³ J. Liškevičienė, op. cit., p. 161.

²⁴ Z. Lauxmin, *Głos trąb oyczystych, jego mości pana p. Stanisława Gintoltowicza Dziewaltowskiego, stolnika Kowińskiego przy pogrzebie s. Iana w Wilnie kazaniem wytłumaczone [...]*, przez x. Zygmunta Lauxmina, Societ. Iesu S. T. D. kaznodzieię Farskiego roku 1653, W Wilnie: W drukarni Akademiej Societatis Iesu, [1654], l. C³v.

²⁵ Źr. E. Lasocińska, „*Cnota sama z madrością jest naszym żywotem*“: Stoickie pojęcie cnoty w poezji polskiej XVII wieku, (ser. *Studia Staropolskie*, Series Nova, t. VI (LXII)), Warszawa, 2003, s. 69–70.

Pamoksluose abstrakčios dorybių sąvokos aiškinamos pateikiant jų vaizdinius atitikmenis. Pavyzdžiui, pamaldumą pamokslininkai iliustruoja vienu populiariausiu Bažnyčios Tėvų Jono Auksaburnio (Joannes Chrysostomos; apie 350–407) pavyzdžiu apie erelį, kuris savo vaikus išbando liepdamas žiūrėti į saulę. Tuos, kurie drąsiai į ją žiūri, priima kaip savus, o tuos, kurie žiūrėti nenori, atstumia kaip svetimus²⁶. Erelio motyvas buvo ypač populiarius to meto emblematikoje bei taikomas parodyti karališkosios genealogijos teisėtumą²⁷. Tačiau ne viename pamoksle ereliui suteikiamos ir kitos prasmės. Bernardino Bonaventūros Čarlinskio (Bonawentura Czarliński, ?–1648) laidotuvių pamoksle, skirtame Jonui Karoliui Chodkevičiui, visa matanti erelio akis prilyginama tikėjimui – „Kas užmerktomis akimis ieško ir ką gali rasti?“²⁸ Jo snapas atitinka mialaširdingumą, teisingumą, išmaldų davimą, nes erelis, sugavęs kokį žvėrį ar paukštį, jį padalija alkaniems paukščiams. Erelis sparnai pagal Joną Auksaburnį prilyginami maldoms: „pati malda kaip sparnas prineša iki Dievo“²⁹.

Laidotuvių pamokslininkai, vardydami velionio dorybes, remiasi antikine jų klasifikacija, skiriančia keturias pagrindines dorybes: *justitia*, *prudentia*, *temperantia*, *fortitudo* – teisingumą, išmintį, nuosaikumą ir drąsą³⁰. Pamokslininkai, siekdami paveikti, sužavėti ir įtikinti savo adresatą, šioms dorybėms suteikia įvairiausius pavidalus.

Gausius pamokslininkų dorybių aprašymus galima sieti su emblemų rinkiniuose esančiomis dorybių emblemomis. Atsižvelgdami į savo adresato išsilavinimą, pamokslininkai pateikia tik emblemų pavadini-

²⁶ Ši sena legenda, aptinkama ir kituose pamoksluose, pasakoja apie erelį, turėjusį ištraukti iš lizdo jauniklį, nesugebėjusį ištverti tiesioginių saulės spindulių ir apakusį. Toks įpėdinis buvo pripažintas neteisėtu. Ereliai buvo laikomi vieninteliais paukščiais, galinčiais tiesiai žvelgti į saulę.

²⁷ J. Liškevičienė, Vilniaus akademijos spaustuvės leidinių embleminės graviūros kaita XVII amžiuje, *Ženklas ir simbolis senojoje Lietuvos dailėje*, (ser. *Vilniaus dailės akademijos darbai*, 7), Vilnius, 1996, p. 45–47.

²⁸ B. Czarliński, *Kazanie na pogrzebie Iasnie Wielmozne Pana P. Iana Karola Chodkiewicza, hrabie ze Szłowa y Myszy, na Bychowie [...]*, miane w Ostrogu, w kosciele farskim przez x. Bonawenture Czarlinskiego, Zakonu Franciszka S. Oycow Bernardinow kaznodzieie Wileńskiego roku Pańskiego 1622. dnia Nouemb. 16, Wilno: [Druk. Akad. Soc. Jesu], 1622, l. Cv.

²⁹ Ibid., l. C³r. Pateikta nuoroda: *Chrys. Hom.* 58.

³⁰ U. Im Hof, *Švietimo epochos Europa*, iš vokiečių k. vertė N. Daujotytė, Vilnius, 1996, p. 177.

mus, plačiau jų neaprašinėja, nes vaizdas paprastai visiems yra žinomas. Jėzuito Andriaus Mokrsio (Andrzej Mokrski, 1598–1649) žmogaus apibūdinimas *vir optimus* („geriausias vyras“) galėtų būti nuoroda į Alciati emblemą *Optimus civis* („Geriausias pilietis“)³¹ (2 pav.): Steponas Grudzinskis savo dukrai ieškojo vyro, kuris būtų *vir optimus*, geras kilnus žmogus³². Vainų namas yra „*domus plena viris*“ („vyrų pilnas namas“), kurie *viriliter* („drąsiai“) kaip garbingi vyrai, ne *degeneres* („neišsigimę“), iš garbingų gimę: *viriliter*, kaip priklauso, garbingai pasaulyje gyvena; *viriliter*, kaip vyrams dera, nebijodami miršta“³³.

Jėzuitas Jokūbas Olševskis (Jakub Olszewski, 1585–1634), girdamas karalių Zigmantą Vazą, skaitytojui prieš akis tarsi pateikia emblemą su keturiomis nimfomis, kurių kiekviena simbolizuoja tam tikrą dorybę. Dvi stovėjo dešinėje: pirmoji rankoje laikė skeptrą, kurio viename gale buvo akis (užrašas *prudentia* – išmintis), kitame gale gervė (užrašas *vigilantia* – budrumas), antroji nimfa laikė koloną (užrašas *fortitudo* – narsa). Kairėje pusėje buvo kitos dvi nimfos: viena laikė

2. *Geriausias pilietis*. Iliustracija iš Andrea Alciati knygos *Omnia emblemata* (Antverpiac, 1577)

³¹ Remtasi A. Alciati, op. cit., p. 453, Nr. 134.

³² A. Mokrski, *Trzy wieże na gruncie Jaśnie Wielmożney Familiei Ich Mościow panow Grudzynskich od Wielmożnego Iego Mości pana Stephana Grudzynskiego wojewodzica Rawskiego, Uyskiego, Pileckiego [...] wystawione*, a przy pogrzebie żalosnym od X. Andrzeia Hącza Mokrskiego, Societatis Iesu theologa pochwalone w Lowiczu w kościele Oycow Bedrnardynow dnia 27. Sierpnia roku 1640, [Wilno: Druk Akad. Soc. Iesu, 1641?], l. Er.

³³ A. Wituński, *Dom wielki głos wdzięczney niesmortalności rozmnażający na pogrzebie Wielmożnego Iego Mości Pana P. Stanisława Woyny Kuchmistrza W. X. L. ciwona Godninskiego, Polongowskiego, etc. starosty*, kazaniem delinearowy przez X. Augustina Witunskiego zakonu Franciszka Świętego, Bernardynow mianowego prowincyj Polskiej Oyca w Salanciech maigtności dziedzicznej dnia 15. Iunij roku 1649, Vilnac: Typis Academiae Soc. Iesu, [1649], l. D+r.

svarstyklės (užrašas *iustitia* – teisingumas), kita – vaškinę širdį (užrašas *clementia* – kilnumas). „Tos keturios nimfos su savo brangenybėmis rėmė karalių, kad būtų stipresnis.“³⁴ Kitame pamoksle Olševskis klausytojams nupasakoja teisingumo emblelą:

Šlovingą turime ir mes Lenkijoje karaliaus Žygimanto Augusto emblelą apie teisingumą. [Karalius] įsakė teisėjams ir deputatams nupiešti numirėlio kaukolę su viduryje šviečiančiu žibintu ir gulinčią ant statuto. Užrašas skelbė *teise trokšta gyvujų*. Kokio gyvojo? Kaukolė negyva, nes [yra] numirėlio, statutas negyvas, nes nebylus, nieko nesako, žibintas šviečia, bet nežinai kam. Pripažįstu, kad tuose negyvuose ženkluose teisė negyvena, o jei trokštate, ponai lenkai, kad teisė būtų gyva, laikykite tą trejetą širdyje.³⁵

Vitebsko vaivados Simono Samuelio Liubartavičiaus-Sanguškos laidotuvių pamoksle Mokrskis jo giminei priskiria kadaise Romos senatoriaus Fabijaus namams priklausiusį perlą su nupiešta ant jo arklio galva žmogaus veidu ir barzda bei gervės kojomis. Prie kojų užrašyta *cunctatio* („delsimas, lėtumas“), prie arklio galvos – *principatus in bello* („pirmas kare, ypač karin-gas“), prie žmogaus veido *prudentia* („išmintis“). Pasak pamokslininko:

lėtumas, arba delsimas, buvo įgimtas Fabijui, ir dėl to romėnai jį vadino *Cunctator* („delsėjas, neryžtingas žmogus“). O *Prudentia* ir *principatus in bello*, išvalgumas, išmintis ir pasižymėjimas karinėje tarnyboje privalo turėti savo vietą ir ypatingą vertę ne tik Fabijaus namuose, bet ir kiekvieniuose žymiuose, senuose

³⁴ J. Olszewski, „Snopek Naiasnieyszego Zygmunta III, krola Polskiego y Szwedzkiego, W. Książęcia Litewskiego 2c. w Bogu przez żywota świątobliwość ufundowany 30. Kwietnia, ach, od śmierci pożęty / przez tegoż X. zebrany y związany, a w kościele katedralnym Wileńskim S. Stanisława 21. Maii pierwým kazaniem wystawiony roku Pańskiego 1632“, Idem, *Kazania albo tytuły* przez wielębnego xędzę Jakuba Olszewskiego, Soc. Iesu S. Theolog. doktora, kaznodzieię Farskiego Wileńskiego rożnych lat rożnym osobom wystawione znowu teraz w drukarni Wileńskiej Soc. Iesu ponowione, [Wilno: Druk Akad. Soc. Iesu], 1645, s. 234.

³⁵ Žr. J. Olszewski, „Harmonia nieba y ziemie na szczęśliwa elekcyja Naiasnieyszego Władysława IV, z łaski Bozey krola Polskiego, W. Książęcia Litewskiego, Ruskiego, Pruskiego, Mazowieckiego, Zmudzkiego, Inflantkiego &c. Szwedzkiego, Gottskiego, Wandalskiego dziedzicznego krola, obranego cara Moskiewskiego, wyprawiona we trzech kościołach Soc. Iesu S. Kazymierza u Oycow Professow 2. Decemb. S. Iana u Fary, w Akademiej 1. Decemb., S. Ignacego w Novicy-acie 6. Decemb. Roku Pańskiego 1632, w Wilnie“, Idem, *Kazania albo tytuły*, s. 69.

namuose, juo labiau šio pono [Liubartavičiaus-Sanguškos, – V. V.] [...]. Galiu pasakyti, kad jo galva buvo *nidus curarum* („rūpesčių lizdas“), išmintingo rūpesčio dėl Respublikos gerovės lizdas. Ir pagrįstai kas nors galėjo nupiešti ant jos lizdą, o lizde – kunigaikščio kepurę, sekdamas senovės [pavyzdžiu], kai ant karalių galvų po karūnomis piešė lizdą, duodami suprasti, kad karalių galvose po karūna kraunamas sudėtingų ir rūpestingų minčių lizdas.³⁶

Dažnai pamokslininkai pateikia vienodus pavyzdžius, bet skirtingai juos pritaiko. Sarbievijus, Mokrskis ir bernardinai Steponas Gižickis (Stefan Giżycki (Gizicki), ?–1644) į savo tekstus įterpia pavyzdį apie prancūzų maršalkos Aloyzo (Sarbievijaus pamoksle – Luizas) Scipiono laidotuves ir jo auksinę lazdą su trimis lelijomis ir užrašu „*non genere tantum, sed ore et re Scipio*“, ne tik aukšta kilme, bet ir iškalba bei darbais jis buvo Scipionas“. Ši teiginį pamokslininkai pritaiko savo pamokslų herojams, vietoj Scipiono vardo įrašydami mirusiojo vardą. Sarbievijui šis pavyzdys tampa pamokslo struktūra, aptarimo pagrindu. Mokrskiui jis yra tik vienas pavyzdžių, leidžiančių pereiti prie trejopos Liubartavičiaus-Sanguškos dorybės aprašymo kaip savotiškos emblemos:

Matė dorybę nupieštą su keturiais vainikais, iš kurių vienas buvo ant galvos, o kitus laikė rankoje, nes visišką dorybių tobulybę sudaro keturios pagrindinės dorybės: išmintingumas, teisingumas, drąsa ir saikingumas. Pirmoji turi būti ant galvos arba veikia galvoje, o kitos trys rankoje, kadangi pirmoji išmintingai vadovauja visiems žmonių darbams; antra, trečia ir ketvirta *in actione consistunt* („yra veikiančios“) ir [yra] žmogaus rankoje, tai yra egzistuoja jo kasdieniuose poelgiuose ir darbuose.³⁷

O Gižickis šiuo pavyzdžiu pabrėžia mirusiojo dorybes: „*non genere tantum, sed et ore, et re Stepahnus*“, ne tik aukšta kilme, bet ir iškalba bei darbais buvo Slanimo maršalka Steponas Jaciničius³⁸.

³⁶ A. Mokrski, *Pogonia żalobna Jasnie Oswieconego y Jasnie Wielmożniego Pana Symeona Samuela Lubartowicza Sanguszka, xcia z Kowla, wojewody Witepskiego, starosty Suraskiego &c. &c. u grobu zastanowiona*, przez X. Andrzeia Hącza Mokrskiego, theologa Societatis Iesu roku 1639 dnia 22. Lutego, W Wilnie: W drukarni Societatis Iesu, 1639, l. C²v–C³r.

³⁷ Ibid., l. D³v.

³⁸ S. Giżycki, *Alchimia w Raiu przesadzona z żywą y umarłą śmiercią przed bramami pierwszego y ostatnego dnia Jego Mosci P. Stephana Iacynicza Slonimskiego powiatu marszałka na pogrzebie*

Dorybingo, po savęs palikusio palikuonių žmogaus gyvenimą pamokslininkai tapatina su feniksu – vienu įdomesnių embleminių pavyzdžių. Palikuonis palikęs žmogus prilyginamas atgimstančiam iš pelenų feniksui, prisikėlimo ir amžinojo gyvenimo simboliui:

Išeidamas iš šio pasaulio tėvas palieka po savęs palikuonis, miršta ne visas, kaip miršta kraujyje ir turtuose, taip po savęs palieka vaikams dorybes ir šlovę. Teisingas žmogus kaip *Phoenix* sugrįžta palikuonimis, ir, kaip *Pythagoras* sakė, *repuerascit*, iš naujo tarsi vėl tampa vaiku.³⁹

Taip rašė buvęs unitas, vėliau tapęs bernardinu Jonas Dubavičius (Jan Dubowicz, m. 1646). Bernardinas Zielejevičius taip pat pasitelkia fenikso simbolį ir dar plačiau jį paaiškina:

Kalbama apie feniksą, kad yra paukštis, esantis laimingoje Arabijoje, vienintelis visame pasaulyje visada gimstantis tokiu būdu: kai pasensta, tai yra sulaukia penkių šimtų metų, susisukęs ant aukšto kalno lizdą iš įvairių kvepiančių medžių šakelių ant jo nutūpia, ir kai tik tų kraštų labai karšta saulė tas šakeles uždega, lizdas dega kartu su paukščiu, ir saulės spinduliai paverčia jį į pelenus. Po trumpo laiko iš tų pelenų gimsta kirminėlis, o iš kirminėlio iš naujo atgimsta feniksas ir taip savo mirtimi gyvena, kaip liudija vienas iš Bažnyčios Tėvų Tertulijonas: *Ille semetipsum libenter funerans, renovatur; natali fine decedens atq; succedens iterum Phoenix. Ubi iam nemo, iterum ipse; qui non iam, alius idem* („Jis, pats savo valia žūdamas, vėl atgyja; gimimu peržengiantis mirtį ir vėl prisikeliantis feniksas. Kur jau nieko [nebuvo], vėl [atsiranda] jis pats; [vėl] yra tas pats, [nors jau] kitas“). Ir dėl to tarp politikų šis paukštis yra kiekvieno kilnaus vyro, žymaus savo mirtimi, hieroglifika⁴⁰, ant kurios vienas jų užrašė šią lemą: *Morior ut vivam* („Mirštu, kad gyvenčiau“).⁴¹

roku 1637. dnia 3. Februarij w Słonimie w kościele Oycow Bernardynow wyprawiona, przez X. Stephana Gizickiego, zakona Franciszka S. Oycow Bernardynow, kaznodzieie Wileńskiego, Vilnae: Typis Academicis Societatis Iesu, 1637, l. E^{4v}. Pateikta nuoroda: *Tomacherus, lib. 3 de insignib. Hero. cap. 23.*

³⁹ J. Dubowicz, *Kazanie na pogrzebie Jaśnie Wielmożney Paniey Jey M. Paniey Barbary Naruszewiczowny Januszowey Skuminowey Tyszkiewiczowey wojewodziney Trockiey Iurborskiej, Nowowolskiej &c. &c. starościney*, miane w cerkwi Wileńskiej Troyce Przenaswietszey 2. dnia Września roku P. 1627 przez O. Iana Dubowicza ord. S. Basilii, [s. l.: s. n., 1627], l. D^{2r}.

⁴⁰ *Hieroglyphicum* (gr.) – vaizdo ir aprašo junginys, emblematikos atitikmuo.

⁴¹ E. Zielejewicz, op. cit., l. E^{4v}. Pateikta nuoroda: *Tertul. l. de Res. Car.* Tokią pačią istoriją apie feniksą pasakoja ir Adomas Piekarskis, tik labiau ją siedamas ne tiek su mirtimi, o su prisikėlimo

Pamokslininkų dorybių pavyzdžiai yra ne tik jų oratorinio meno sugebėjimų ir erudicijos demonstravimas ar siekis giriant garsią giminę užsitarnauti galingųjų palankumą, tikėtis iš jų paramos, užtarimo, bet ir įtaigesnis velionio bei jo giminės dorybingumo, kilmingumo liudijimas. Laidotuvių pamoksluose akcentuojant dorybių paveldėjimą iš protėvių (nors kartu vyravo ir kita nuostata, kad dorybės ne paveldimos, o įgyjamos), to meto žmogui pateikiamas jau nustatytas elgesio modelis.

Gyvenimo laikinumas ir mirtis

Laidotuvių pamoksluose gausu pavyzdžių, iliustruojančių krikščioniško gyvenimo laikinumą. Žmogaus gyvenimas pamoksluose dažnai išreiškiamas Baroko poezijoje ypač populiariu plaukiojimo įvaizdžiu: „Ku darit idant eldiioy irdamies per marias to fwieto, ne nułkiłtume, bet umżinołp karaliłtełp nuplauktume“, – aiškina Sirvydas⁴². Panašiai teigia ir Skarga: „Mūsų gyvenimas yra kaip keltas į kitą jūros pusę, į rojaus uostą ir krantą, į mūsų tėvynę ir iki galo, dėl kurio mus Viešpats Dievas sukūrė ir savo Sūnaus brangių krauju atpirko“⁴³. Ruošiantis šiai kelionei, Skarga moko pasirinkti stiprų laivą su geru, tvarkingu irklautoju, kad jį atlaikytų audringos jūros ir stiprūs vėjai. Barokinėje literatūroje valtelės, plaukiojimo įvaizdis dažniausiai reiškia nepatvarų, kupiną pavojų, netikėtumų gyvenimą. Pasak dominikono Adomo Piekarskio (Adam Piekarski, m. 1625), „šis pasaulis – tarsi jūra, kur mus nelyg tuščius laivus svaiddo ir į visokias

iš mirusiųjų viltimi; žr. A. Piekarskis, Pamokslas Dauggalės Ponios, jos malonybės kunigaikštutės Barboros Radvilaitės-Kiškienės laidotuvėms, iš lenkų k. vertė J. Sarcevičienė, J. Sarcevičienė, *Lietuvos didikės proginėje literatūroje: Portretai ir įvaizdžiai*, Vilnius, 2005, p. 341. Originalo antrašė: A. Piekarski, *Kazanie na pogrzebie Wielmożney Paniey Jey Mości paniey Barbary Kiszczyney Xiężny Radziwiłowny [...]*, W Wilnie, 1614; taip pat A. Wituński, *Gryf Chodkiewiczowski w smierci iasnie wielmożnego pana iego mości p. Krzysztopha Chodkiewicza, woiewody Wileńskiego [...]*, w dzień pogrzebu w kościele katedralnym Wileńskim w kazaniu reprezentowany przez w. oyca Augustyna Wituńskiego Zakonu Franciszka S. Bernardynow mianowego prowincy Polskiej oyca custorza y gwardiana na ten czas Wileńskiego dnia 5. Novembra anno 1652, Vilnac: Typis Academ. Societatis Iesu, [1652], l. Dr–v.

⁴² Šyrwids, op. cit., d. I, p. 278.

⁴³ P. Skarga, *Kazania na niedziele y święta całego roku X. Piotra Skargi, Societatis Jesu*, teraz znowu czwarty raz w druk podane y od niego przeżrzane z przydatkiem niektórych kazań, W Krakowie, 1609, s. 61.

uolas daužo, o kartais ir sudaužo vėjai ir audros. O dangus yra mūsų žemė, ant kurios saugiai stovime nuleidę inkarą“⁴⁴. Nors „[ž]mogaus gyvenimo lyginimas su laivo kelione audringa jūra, o mirties – su palaimingu ramybės uostu, yra bene vienas populiariausių visais laikais ir visų menų vartotų antikinių topų“⁴⁵, jį galima sieti ir su Alciati rinkinio emblema *Spes proxima* („Artima viltis“)⁴⁶ (3 pav.).

Dėl nevaldomai bėgančio laiko suvokties Baroko pamoksluose gyvenimo trumpumo akcentas tampa ypač dažnas ir populiarus. Jėzuitas Olševskis trumpą žmogaus gyvenimą lygina su viena dieną gyvenančiu paukšteliu:

Yra vienas paukštelis, vardu *Imerovios*, kuris gyvena tik vieną dieną: ryte gimsta, vakare miršta, o per tą laiką kitų paukščių lizdus lanko ir tai vieno, tai kito balsu čiulba, kartą gieda kaip strazdas, kitą kartą kaip varnėnas, trečią kaip lakštingala. Ko gi jam trūksta? Buvo jaunas, buvo vidutinio [amžiaus], buvo ir senas, o ir ne namisėda, pamatė pasaulio. Rašoma apie jį hieroglifikose: *Non diu sed satis*, neilgai, bet pakankamai.⁴⁷

3. *Artima viltis*. Iliustracija iš Andrea Alciati knygos *Omnia emblemata* (Antverpije, 1577)

Daukša pamoksle „Ant dienos palaidojimo žmogaus krikščioniško“ žmogaus gyvenimui apibūdinti pasirenka panašų vaizdinį – vieną dieną gyvenančią žuvelę:

Betaig Angelai (kuriump giwatá mūsų priliginta / vos yra kaip akiés mirkterėiimas) ne mažėns ne mókflui ir ne tikumui mūsų stėbis / kaip mes stėbimes trumpumui giwėnimo anós žuvelės / kuriiii ioğ giwa èft' tiektaí per wiėna diėna / nūğ Philozóphu ir nūğ Mediku *Ephimera* (kaip būtų wien'diene) yra

⁴⁴ A. Piekarskis, op. cit., p. 339.

⁴⁵ R. Jurgėlėnaitė, *Lotyniškoji laidotuvių poezija*, Vilnius, 1998, p. 94.

⁴⁶ Remtasi A. Alciati, op. cit., p. 196, Nr. 43.

⁴⁷ J. Olszewski, Gronno winne, Idem, *Kazania albo tytuly*, s. 348–349.

pramintá. Nes' kad mes amžia giwënimo ant' zuweles fudeffime fu ámžiu giwátos mûfu, tad tą už labai trumpą turimé.⁴⁸

Jėzuitas Mykolas Ginkevičius (Michał Ginkiewicz, 1594–1663) gyvenimo laikinumą akcentuoja pasakodamas istoriją iš Plutarcho, kurioje gražiai parodyti trys laikai, ko ir kada žmogus gali tikėtis:

Plutarchas rašo, jog lakedaimoniečiai turėjo paprotį nustatyti laiku suvažiuoti į vieną plačią aikštę ir ten pasidaliję į tris pulkus arba chorus traukė daineles. Pirmame būryje stovėjo sėniai, [kurie] sakė: „mes kadaise buvome stiprūs vyrai“, kitame vyrai dainavo: „mes esame stiprūs vyrai“, trečio [būrio] jaunimas įsiterpė: „mes būsime stiprūs vyrai“. Kas pasaulyje atidžiai klausysis, išgirs iš trijų pulkų sklindančią trejų dainą apie skirtingus savo laimės likimus.⁴⁹

Gyvenimo nepastovumą, mirties nuojautą pamokslininkai reiškia ir laikrodžio vaizdiniu. Paprastai laidotuvių pamoksluose laikrodis nurodo į mirtį bėgantį laiką. Mokrskis pateikia pavyzdį apie ypatingą Aragonijos karaliaus Alfonso laikrodį:

ant kurio viršaus buvo iš safyro padaryta kolona, kuri, kai laikrodis mušdavo valandas, sukdamosi ir skirtingą valandą rodydavo vis kitą vaizdą. Karaliui meldžiantis rodė Nukryžiuotąjį su Šv. Mergelės Marijos paveikslu, karaliui rašant – plunksną su rašaline, jam valgant rodė peilį su šakute. [Ant laikrodžio] buvo toks užrašas: *Vita Regis*, karaliaus gyvenimas, o po kolona gulėjo mirtis su užrašu: *Mille modis miseros homines mors una fatigat* („Viena mirtis daugybe būdu vargšus žmones kankina“). Vertas išmintingo karaliaus laikrodis – ir laiką gerai paskirstančio, ir mirtį atmenančio.⁵⁰

Bernardinas Andrius Gronckis (Andrzej Grądzki (Grącki), ?–1626) laidotuvių pamoksle, sakytame mirus Jono Karolio Chodkevičiaus sūnui Jeronimui, mirtį lygina su ereliu. Pamokslininkas šį vaizdinį kuria rem-

⁴⁸ M. Daukša, *Postilė*: Fotografuotinis leidimas, Kaunas, 1926, p. 579–580.

⁴⁹ M. Ginkiewicz, *Itinerarium abo pielgrzymowanie losu szczęśliwego na pogrzebie sławney pamięci Iego Mości Pana Iana Koscialkowskiego, podseka ziemskiego Brasławskiego*, przez X. Michała Ginkiewicza Societatis Iesu spisane y wystawione, [Wilno]: W drukarni Akademicy S. I. Wilenskiej, 1648, l. B⁴r–v.

⁵⁰ A. Mokrski, *Pagonia żalobna*, l. F²v–F³r. Pateikta nuoroda: *Panor. in.*

damasis pamokslo pradžioje po Chodkevičių herbu esančiu eilėraščiu, kuriame mirtis apibūdinama kaip greitas, aukštai skraidantis erelis⁵¹:

O, žiaurusis ereli, iš tikrųjų negailestingi tavo geležiniai nagai! *O mors quam durum est iudicium tuum!* („O, mirtie, koks žiaurus yra tavo teismas“). O, žiaurioji mirtie, iš tikrųjų staigus ir tikrai tironiškas yra tavo teismas! Akla, išspaustomis akimis, kad nežiūrėtum, ką užpuolei, ar ant mažo, ar ant didelio [pataikei]! Smegenis galvoje kirmėlės tikrai suėdė, kad neturėtum proto, nepaisydama nei jaunų metų, nei išsimokslinimo, nei laukiančių mielų tėvų!⁵²

Pamokslininko nuomone, erelis geriausiai atitinka mirties galią, žiaurumą, greitumą, nes

jeigu prilyginčiau slibinui, liūtui, lokiui ar kitiems ėdriems žvėrimis, niekaip negalėtų išreikšti jos savybių. Nes jeigu mirtis būtų tokia kaip slibinas, liūtas ar lokys, ne kiekvienas jos bijotų, nes atsirastų toks stipruolis ar valdovas, kuris kuo lengviausiai nuo jos apsaugotų.⁵³

Mirtis skraido kaip erelis, nešiodama ant savo sparnų įvairias ligas (drugius, karštliges, apopleksijas, visokius priepuolius). Reikia saugotis skraidančios kaip erelis mirties, nes neaišku, kada nutūps ant medžio, reikia turėti erelio, o ne pelėdos ar varno akį, kad galėtum neprisimerkdamas žiūrėti į saulės šviesą – taip erelis tikrina savo vaikus, ar tikrai jie ereliai⁵⁴. Pamokslininkas išskiria dar vieną savybę, kodėl erelis lyginamas su mirtimi, – tai erelio sugebėjimas išlikti jaunam. Kai atšipus snapui erelis nebesugeba susirasti maisto, nuskrenda prie uolos ir jį pasiaštrina, kad vėl galėtų lesti. Taip kūnas atsigauna, užauga naujos plunksnos, ir erelis vėl atrodo jaunas. Taip ir mirtis: kai pasmaugia senį, ji mums atrodo esanti nestipri, sena ir nebaisi, „bet kai įkerta savo nosimi į kokią nors

⁵¹ Šį eilėraščių yra išvertusi ir išanalizavusi E. Patiejūnienė, op. cit., p. 133–134.

⁵² A. Grącki, *Kazanie na pogrzebie sławney pamięci młodzieniaszka Je^o Mści Pana Hieronyma Chryzostoma Chodkiewicza hrabie ze Szklowa, Myszy, na Bychowie 2c. 2c. miane*, przez X. Andrzeia Grąckiego, zakonu Franciszka S. Oycow Bernardynow, kaznodzieie Wileńskiego, w kościele tegosz zakonu w Kretindze 18. Marca roku 1614, W Wilnie: W drukarni Leona Mamonicza, [1614], l. D⁴r.

⁵³ Ibid., l. C²r.

⁵⁴ Ibid., l. C²v, C³v.

stiprią uolą, t. y. į jauną, stiprų, sveiką, jėgų kupiną žmogų, [...] tarsi mūsų akyse atjaunėja, visi jos bijo, ne tik seni, bet ir jauni neiįprastai ir baisiai ją įsivaizduoja“⁵⁵. Gronckis pateikia originalią populiaraus Baroko epochoje erelio vaizdinio traktuotę – karinę galią, šlovę simbolizuojantis paukščių valdovas tampa mirties simboliu.

Kaip jau buvo minėta, dažnai pamokslininkai pasitelkia tuos pačius vaizdus, emblemas, tačiau jiems suteikia skirtingas prasmes. Ir Gižickis, ir Mokrskis pasitelkia tą pačią vieno iš Romos imperatorių Jovialio (Diokleciano pravardė) mėgtą emblemą, primenančią bėgantį laiką ir neišvengiamą baigtį. Auksinį vežimą su mirusiu žmogumi traukia trys arkliai, kurių kiekvienas ant galvos turi užrašą: „Ant pirmojo užrašyta *est non est*, yra nėra, ant antrojo – *non est*, nėra [Gižickio tekste – *domi non est*, namie nėra], ant trečiojo – *nihil est*, yra niekas“⁵⁶. Abu pamokslininkai, aiškindami šią emblemą, remiasi Šv. Raštu, anot Gižickio – „ėmė tų užrašų konceptą iš Šv. Rašto“⁵⁷. Ją apibendrina Jobo žodžiai apie žmogaus niekingumą ir virtimą niekuo (Gižickio tekste *Job* 10, 19: „Būčiau buvęs kaip nebuvęs, iš įščios perkeltas į kapą“, kitus du užrašus jis pagrindžia *Pat* 7, 19 ir *Ps* 58, 8; Mokrsio tekste *Job* 13, 28: „Kaip kandžių suėdamas drabužis“).

Gižickis šia emblema iliustruoja „mirusios mirties“ kaip įgimtos skolos išmokėjimo sampratą: „[žmogus] į nieką pavirsta kaip bėgantis vanduo, dėl ko mirusioji mirtis yra pavadinta įgimtos skolos išmokėjimu“⁵⁸, ir savo aiškinimą apibendrina konceptu *dum orior morior* (gimdamas mirštu). Mokrsio pamoksle šis vaizdas natūraliai įsilieja į visame tekste plėtojamą bėgimo konceptą. Jo pamokslas vadinasi *Gedulingas bėgimas* ir padalytas į tris dalis – „Kunigaikščių, senatorių, riterių bėgimas“, „Krikščionių bėgimas“ bei „Mirties pavytas bėgimas“. Pamokslininkas kuriamą vaizdinį baigia taip: „Gražus mirties vežimo vaizdas. Auksiniame vežime esantis lavonas reiškia, kad gyvenimo auksas ir turtai nieko neduoda, tik nuveda iki kapo, ir tai ne visada“⁵⁹, o kaip argumentus nurodo Dovydo

⁵⁵ Ibid., I. D²r.

⁵⁶ Žr. A. Mokrski, *Pogonia żalobna*, I. Fr; S. Giżycki, op. cit., I. C⁴v–Dr.

⁵⁷ S. Giżycki, op. cit., I. Dr.

⁵⁸ Ibid., I. Dr.

⁵⁹ A. Mokrski, op. cit., I. Fr.

psalmės vietas: „Nes žūdamas jis nieko nepasiims su savimi“ (*Ps* 48 (49), 18); „Jų kapai tai jų namai per amžius“ (*Ps* 48 (49), 12)⁶⁰. Gižickis teigia, kad Jovialis auksiniu vežimu išreiškė tai, jog „žmogaus kūnas, kurį siela naudoja vietoj karietos, padarytas iš to paties molio, iš kurio atsiranda visų geidžiamas auksas. O kam užrašai? Kad parodytų, kaip iš žemės išėjo, taip sugrįš į žemę pro kapo vartus“⁶¹.

Pamokslininkai šiais embleminiais pavyzdžiais ne tik įtikinamiau patvirtina mirties baisumą, jos neišvengiamybę, bet ir labiau sujaudina savo adresatą – mirtis prieš jų akis iškyla konkrečiu pavidalu. Krikščioniškoje kultūroje mirtį atitinka giltinė su dalgiu vienoje rankoje ir smėlio laikrodžiu kitoje. Panašų mirties vaizdą pateikia jėzuitas Martynas Vidzevičius (Marcin Widzewicz, apie 1575–1623): „Be akių, be ausų, be liežuvio, be kraujo ir kūno – tik išdžiūvę kaulai ir aštrus dalgis, kuriuo mus pjauš, ir laikrodukas“⁶². Vis dėlto pamoksluose dažniausiai fiksuojama vien pastanga apibūdinti mirtį, suteikti jai vardus.

Mirtis, laikas, baigtinumas – tai veiksniai, sukeliantys frustraciją, bet kartu paradoksaliai leidžiantys pamatyti tam tikrą tvarką laikiname, pasalų pilname pasaulyje. Įtaigiais pavyzdžiais pamokslininkai moko tikintįjį gyventi su mintimi apie mirtį.

Su herbais siejami pavyzdžiai

Laidotuvių pamokslų kompozicija dažnai būdavo siejama su herbais: „Herbas buvo svarbiausias laidotuvių iškilmių elementas. [...] Herbo elementai tapdavo konceptų pagrindu, kuriais remdamasis pamokslininkas konstruodavo visą kalbą arba didžiąją jos dalį. Kurdami pamokslininkai į pagalbą pasitelkdavo mokyklinius vadovėlius, taip pat pavyzdinius pamokslus ir laidotuvių kalbų rinkinius“⁶³. Patiejūnienė taip pat pabrėžia

⁶⁰ Ibid., I. F^{2v}.

⁶¹ S. Giżycki, op. cit., I. Dr.

⁶² M. Widzewicz, *Kazanie na pogrzebie Jaśnie Wielmożnego Pana Jego Mości Pana Gabriela Woyny, podkanclerzego W. X. Lith. Mereckiego, Pieniańskiego, Opeckiego etc. starosty*, miane w kościele Katedralnym Wilenskim 5-dnia Lutego, roku Panskiego 1615 [...], W Wilnie: W drukarni Leona Mamonicza, 1615, I. D^{2r}.

⁶³ M. Skwara, *O dowodzeniu retorycznym w polskich drukowanych oracjach pogrzebowych XVII*

heraldikos reikšmingumą XVI–XVII a. retorikoje: heraldika buvo „ne kaip komplikotas viduramžių heraldų mokslas, bet kaip ženklų sistema, atspindinti luominę valstybės hierarchiją ir nurodanti konkrečius asmens vietą joje. Todėl būtent heraldiniai ženklai, iš pradžių traktuotini kaip vieni ar kitų moralinių savybių simboliai, bet labai greitai įgiję embleminį daugiaprasmiškumą, įsivyravo retorikos įvaizdžių sistemoje“⁶⁴. Dažnas pamokslas struktūrinamas pagal herbe esančius vaizdinius. Liauksmينو pamoksle *Gimtujų Trimitų balsas* trimito vaizdinys tampa struktūriniais rémais. Pagal Dzievaltovskių giminės herbe pavaizduotus tris trimitus ir pamokslas dalijamas į tris dalis: 1) *tuba originis* (kilmės trimitas) – apie kilmingą giminę, 2) *tuba fortunae* (likimo trimitas) – apie sėkmę politinėje veikloje, ir 3) *tuba pietatis* (pamaldumo trimitas) – apie krikščionišką gyvenimą⁶⁵.

Herbai laidotuvių pamoksluose turėjo įtakos dorybių aprašymui. Labai dažnai pamokslininkas herbe pavaizduotus gyvūnus, augalus, daiktus sieja su velioniu, jų savybes bei ypatybes priskirdamas velioniui kaip dorybes, teigiamus charakterio bruožus. XVII a. pradžioje pradeda ryškėti tendencija simbolinę heraldinių ženklų prasmę interpretuoti vien panegiriškai⁶⁶.

Bernardinas Adrijonas Paulius Kondratavičius (Adrian Paweł Kondratowicz, apie 1630–1686), aptardamas Barboros Zochovienės herbą, kuriame pavaizduoti trys kryžiai, teigia, kad dėl tokio herbo ir visa šeima bei giminė, ir ši moteris (mirusioji) turi ir privalo būti ypatingoje Dievo pagarboje⁶⁷. Siekdamas labiau įtikinti, jis pacituoja šv. Kiprijono teiginį apie kryžiaus galią:

wieku, Szczecin, 1999, s. 424–425.

⁶⁴ E. Patiejūnienė, op. cit., p. 69–71.

⁶⁵ Z. Lauxmin, *Głos trąb oyczystych*, I. A^{4v}.

⁶⁶ J. Liškevičienė, Vilniaus akademijos spaustuvės leidinių embleminės graviūros kaita XVII amžiuje, p. 35.

⁶⁷ A. P. Kondratowicz, *Mistrzini życia y śmierci, wielmożna I. M. Pani Barbara Zochowska, min-toftowa Czycowa, podkomorzyna Wilenska*, kazaniem pogrzebowym w Wilnie w kościele S. Michała dnia 4. Lutego roku 1677 wystawiona przez X. Adryana Kondratowicza, zakonnika braći mniejszych, W Wilnie: W drukarni Akad. Soc. Iesu, [1677], I. C^{2v}.

Non timetur mortis periculum, ubi tantae reverentiae conspicitur signum („Nebaisus mirties pavojus, kur matomas tokios pagarbos ženklas“), nebaisui nei mirties, nei pavojų, kur yra kryžius, apsaugos ženklas, ir dar labiau [nebaisui], kur yra trys kryžiai, triguba pergalė prieš mirtį. Nes triguba nauda – triguba laimė: kryžius yra laimė. Kryžiuje yra amžinybės nuopelnas. Kryžius yra kelias į dangų, trigubas trigubam.⁶⁸

Pranciškonas konventualas Marekas Korona (Marek Korona (Corona), apie 1590–1651), girdamas Paulių Sapiegą, pateikia net tikslų jo dorybių sąrašą, jo manymu, priskirtinų pagal jo herbą, kuriame pavaizduotas į strėlę panašus kryžius: kilnus tikėjimas, sustiprinta viltis, pamaldi meilė, didi išmintis, maloningas teisingumas, kantri narsa, kuklus valdingumas⁶⁹.

Bonaventūra Čarlinskis, prieš aptardamas Jono Karolio Chodkevičiaus dorybes, tarsi pasiteisina dėl to, kad Lenkijoje vieni savo herbuose dažniausiai piešia pasagas, sukirstus kardus, strėles, kryžius, kiti – įvairius paukščius ir žvėris, ir taip juos pamėgsta, kad net stengiasi jiems prilygti, tad ar kas jam uždraus Chodkevičių sulygtinti su grifu (Chodkevičių herbe vaizduojamas grifas – pusiau paukštis, pusiau liūtas), nes „grifas Lenkijos riterių herbuose vadinamas laisve, kurią žmonės įgyja dorybe, išmintimi ir stiprybe“⁷⁰. Chodkevičiaus herbo grifo įvaizdis Čarlinskio traktuojamas kaip laisvės simbolis: „Lenkų riteriai grifą herbuose vadina laisve, kurią žmonės pasiekia dorybe, protu ir jėga: kaip ją romėnai gavo Lukrecijos dorybe, Bruto protu ir savo jėga“⁷¹.

Mokrsio pamoksle *Gedulingas bėgimas* gyvenimas palyginamas su lėkimu ant žirgo: „žmogus tampa greitas, jei gerai užsėda ant žirgo. Lekia

⁶⁸ Ibid., I. C⁴r. Pateikta nuoroda: *Cypri. S. serm. Donativ.*

⁶⁹ M. Korona, *Krzyż strzalisty oświeconego domostwa Ich Mościów Sapiehow, abo Kazanie żałobne przy pogrzebieniu ciała Jaśnie Wielmożnego Pana I. M. P. Pawła Sapiehi, podkanclerzego W. K. L. Osmianskiego &c. &c. Starosty*, odprawione w Holszanskim kosciele Oycow Fransiszkanow konwentualow od niego zbudowanym przez W. X. Marka Korone, Świętego Pisma doktora, tegoż zakonu roku Pańskiego 1635 dnia 24. mieśiąca Września, [Wilno: Druk. Akad. Soc. Iesu, 1637].

⁷⁰ B. Czarliński, op. cit., I. B⁴r–v.

⁷¹ Ibid., I. B⁴r. Pamokslininkas remiasi Antikos istoriku Livijumi (*Titus Livius*, 59 m. pr. Kr. – 17 m. po Kr.); pateikta nuoroda: *Livius lib. 1.*

žmogus ant žirgo ir, išvengęs žmogiškųjų atsitikimų, savo sveikatą ir laimę kaip paukštis nuneša į dangų⁷². Žirgo vaizdinys šiuo atveju pasirinktas pagal mirusiojo giminės herbą, kuriame pavaizduotas jojantis ant žirgo raitelis, o žemiau dešinėje yra kentauras su įtemptu lanku. Mokrskis gyvenimą įvardija kaip bėgimą, lėkimą ant žirgo – nubėgus savo kelią, gaunama nemirtinga šlovė, pelnoma žmonių meilė ir svarbiausia – laiminga amžinybė: „Rūpinkitės, mano sūnūs, šiame bėgime savo laiminga *honor* („garbė“), įgydami senatoriaus, o [vėliau] pasiekdami amžiną [šlovę]. Te kilnūs palikuonys vejasi bėgdami, aš jau atbėgau: bebėgdamas pasivijau nemirtingą šlovę, žmonių meilę ir svarbiausia – laimingą amžinybę“⁷³.

Laidotuvių pamoksluose, atsižvelgiant į panegirinio žanro reikalavimus, neminimos blogosios velionio savybės⁷⁴. Jėzuitas Stanislovas Tupikas (Stanisław Tupik, 1613–1682) laidotuvių pamoksle, skirtame broliams Pauliui Jonui ir Kazimierui Leonui Sapiegoms, šiek tiek užsimena ir apie kartais išlendančias velionių neigiamas savybes, tačiau kartu juos teisina, nes Sapiegių herbe esančios lapės gudrumą jie sėkmingai nugalėdavo savo nuoširdumu⁷⁵. Šiuo atveju pamokslininkas „išsisuka“ iš nedėkingos padėties – ydą paverčia teigiama savybe. Vis dėlto pamokslininkų išskirtos asmeninės dorybės, charakterio teigiamybės buvo traktuojamos kaip visiems bendros elgesio normos.

⁷² A. Mokrski, *Pogonia żalobna*, l. Ar.

⁷³ Ibid., l. A²v.

⁷⁴ Senojoje kultūroje egzistavo ir smerkiantys, vieną ar kitą asmenį peikiantys pamokslai. Dobrosława Platt knygos *Kazania pogrzebowe z przełomu XVI i XVII wieku* trečiame skyriuje aptaria šios rūšies Fabiano Birkowskio pamokslus.

⁷⁵ S. Tupik, *Śmierć panska Jaśnie Wielmożnych Panów Ie^o M. Pana Pawła Iana Sapiehi, wojewody Wilenskiego, hetmana wielkiego W. X. L. [...] y Ie^o M. P. Kazimierza Leona Sapiehi, podkacierzego W. X. L. Orszańskiego, Wołpieńskiego [...]*, na pogrzebie w kościele Kartuzycy Brzeskiej S. Krzyża od sławney pamięci I. M. P. podkacierzego fundowany y nadaney / kazaniem pokazana przez X. Stanisława Tupika, Soc. Iesu S. Theologię doktora dnia 8. Iunij 1666, W Wilnie: Z drukarni Akad. Societatis Iesu, 1667, l. Gr.

Išvados

Baroko LDK katalikų pamokslininkai savo tekstuose pasitelkdami „įvaizdintus“ pavyzdžius lengviau paveikia, įtikina adresatą. Kontrreformacijos veikėjai katalikai aiškino, jog tikintieji nėra pasirengę intelektualiems svarstymams, todėl sėkmingesnis yra jų vaizduotės veikimas⁷⁶. Daugelyje aptartų laidotuvių pamokslų vaizdas, vizualinė impresija tampa svarbiau už įrodymo tiesą.

Įvairūs, ne tik iš Šv. Rašto, bet ir pasaulietinių šaltinių pasitelkti *exempla* itin pagyvina tekstą. Ypač laidotuvių pamoksluose, kuriuose atsižvelgiant į išsilavinusį adresatą, pateikiami sudėtingesni, įmantresni pavyzdžiai, pastebimas savotiškas lenktyniavimas, kas įmantriau pasakys, atras žavingesnių, įdomesnių pavyzdžių išaukštinti mirusįjį ir jo giminę. Šio žanro tekstuose pavyzdžiai, siejami su didikų herbais, atlieka ir pagenigirinę funkciją – pamokslas tampa atitinkamos giminės didingumo, išskirtinumo dokumentu.

Pamokslininkai „įvaizdintais“ pavyzdžiais apie dorybę, gyvenimą, laikinumą ir mirtį moko tikintįjį krikščioniškų tiesų, ugdo jo dorybingumą, žadina pamaldumą. Gausūs pavyzdžiai apie mirtį atlieka terapinę funkciją – Baroko žmogus mokomas gyventi su mintimi apie mirtį. Tad *exempla* yra tarsi praktinio gyvenimo nuorodos, visiems bendros elgesio normos, jie, pasak Mareko Skwaros, skirti palengvinti elgesį gyvenime⁷⁷.

⁷⁶ Žr. M. Kosman, *Reformacja i kontrreformacja w Wielkim Księstwie Litewskim w świetle propagandy wyznaniowej*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1973, s. 215.

⁷⁷ M. Skwara, op. cit., s. 359.

Viktorija Vaitkevičiūtė

“Visualized” Examples in Catholic Baroque Sermons of the Grand Duchy of Lithuania

Summary

The basic feature of Baroque aesthetics – to make an impact on the addressee by images rather than arguments, to appeal to reason rather than feelings – determined that Catholic sermons of the 17th century turned into a kind of image collections. Catholic Baroque sermons contain abundant “visualized” examples (*exempla*), borrowed mainly from the Holy Scripture and the authors of classical antiquity. Short stories, which not only moralized, but also sought to make an emotional impact, inserted in sermons, were a means to explain to the listeners the truths of the faith more comprehensibly.

Referring mainly to Polish funerary sermons, examples related with emblems and coats-of-arms are discussed in the article, with the focus on the extraordinary virtuousness of the believer, the transience of life and the inescapable approach of death. Their analysis reveals a portrait of a pious person created by the sermonists, as a certain social identity and a model of behaviour. Through examples, the sermonists set up certain standards of behaviour of a Baroque individual and sought to develop virtuousness and awaken piety. In funerary sermons, examples presented by the authors on the basis of noblemen’s coats-of-arms also perform the panegyric function – a sermon becomes a document of the nobility and extraordinariness of some family.